Acc No - 33169

ग्रन्थाभिधानम् - पदचन्द्रिका

PADACHANDRIKA

PRINCIPAL
Rashtriya Sanskrit Samsthan
(Deemed University)
Ganganath Jha Campus
Chandrasekhar Azad Park
ALLAHABAD-2 Ph. 460957
Email.gananjhacmp@hotmail.com

श्रीगणेशायनमः उमापुत्रंनमस्कृत्ययाज्ञवल्क्यंगुरूंस्तथा स्वरादीनांप्रबोधा
यक्रियतेपदचंद्रिका १ उच्चैरुदात्तोविज्ञेयोनुदात्तोनीचएवच स्वरश्चोभयवान्स्वा
रःप्रवांस्वथ्वनिदर्शनं २ स्वरोह्रस्वोप्युदात्तःस्यान्नीचःस्वरितएवच दीर्घप्लुतो
प्येवमेवज्ञेयंसर्वत्रवैदिकैः ३ अष्टौस्वरान्प्रवक्ष्यामितेषामेवतुलक्षणं जा
त्योभिनिहितःक्षैप्रःप्रश्लिष्टश्चतथापरः ४ तैरोव्यंजनसंज्ञश्चतथातैरोवि
रामकः पादवृत्तस्तथाताथाभाव्यश्चाष्टौस्वराःस्मृताः ५ व्यंजनैस्तुपर्वाभ्यां
चपरोयःस्वारएवच अपूर्वोनीचपूर्वोवाजात्यःस्वारःसउच्यते ६ धान्यमनु
ष्यांचस्वीत्ववीर्यंकन्याइवेतिच भाव्यंवाक्थ्यंपथ्येवापूर्वनीचःस्वउच्यते ७
एदोत्तोरुच्चयोयत्रनीचोकारःपरोयदि पूर्वरूपेभिनिहितोप्युदात्तस्यतुवाधकः
: ८ विसर्गोप्युपधायुक्तोश्चोत्वमापद्यतेयदा अकारेचपरेचैववेदोअसीति
चस्थिते ९ एदोझांचपरोकारःपूर्वरूपंतुनिश्चितं आपद्यतेतेप्सरसोवेदोसी

प॰ं॰

तिनिदर्शनं १० इत्रवर्णेउदात्तोचयवौचप्राप्नुतस्तदा अनुदात्तेपरेचैवयवाभ्यांनी
चएवच स्वरितःक्षैप्रसंज्ञःस्याद्यान्यवेनत्र्यंबकंतथा देव्येवुसूनृताचैवढ्नो
न्नींडश्चेदर्शनं ११ ह्रस्वकमोप्युदात्तश्चनीचेकारःपरस्तथा एकीभावेतयोर्जा
तेस्वारःप्रश्लिष्टसंज्ञिकः १२ अभीधनांदिवीवापिस्रुचीवाभीममेवच एवं
सर्वत्रविज्ञेयंवैदिकेस्तुविचक्षणैः १३ उदात्तपूर्वःस्वरितोव्यंजनेनसमन्वितः
तैरोव्यंजनसंज्ञःस्यात्त्वानभ्राजयथायथा १४ इळेरंतेदितेचंद्रेज्योतेमहि
चविश्रुति सरस्वतितवाग्निचहव्येकाम्येगवेहरिः १५ उदात्तावग्रहाद्यत्रपर
श्चस्वरितोस्तिचेत् तैरोविरामंतंविद्यात्गोमत्प्रप्रेतिगोपते १६ स्वरयोरंतरे राम॰
यत्रविवृत्तिर्यदिदृश्यते तस्याःपरोयःस्वरितःपादवृत्तसउच्यते १७ दात्रए
धिचताअस्यनवाऽउकऽउपेतिच कऽईन्द्रवाऽअसन्नेवंतेऽअस्येतिनिदर्शनं १८
उदात्तादिरुदात्तांतोनीचोवग्रहएवच ताथाभाव्यःसविज्ञेयःकंपंतत्रवेद्भुवं १९

१९ तनूनपात्तनूनप्त्रेतनूनपातमेवच अष्टौस्वराइमेप्रोक्ताःप्रातिशाख्यानु
सारतः २० इत्यष्टौस्वरिताः

श्रीगणेशायनमः रमापुत्रंनमस्कृत्ययाज्ञवल्क्यंगुरुंस्तथा स्वरादीनांप्रबोधा
यतेक्रियतेपदबंधुका १ उच्चैरुदात्तोविज्ञेयोनुदात्तोनीचएवच स्वरश्चोभयवान्
स्वारःप्रचयस्यनिदर्शनं २ स्वरोह्रस्वोप्युदात्तःस्यान्नीचःस्वरितएवच दीर्घःप्लु
तोप्येवमेवस्यंसर्वत्रवैदिके ३ अष्टौस्वरान्प्रवक्ष्यामितेषामेवतुलक्षणं जात्यो
भिनिहितःक्षैप्रःप्रश्लिष्टश्चतथापरः ४ तैरोव्यंजनसंज्ञश्चतथातैरोविरामकः
पादवृत्तस्तथातात्थाभाव्यश्चाष्टौस्वराःस्मृताः ५ व्यंजनैस्तुपराभ्यांचपरापरःस्वा
एवच अपूर्वोनीचपूर्वोवाजात्यःसंज्ञःसउच्यते ६ धान्यमनुष्यावमर्त्याचवीर्यं
कन्याद्विवातिव भाव्यंचोवथ्यंपथ्यंवापूर्वोनीचस्सउच्यते ७ एदोतोरुच्चयोर्यत्रनी
चोकारःपरोयदि पूर्वरूपमभिनिहितोप्युदात्तस्यतुबाधकः ८ विसर्गोप्यसधातु

ऋश्चौत्वमापद्यतेयदा अकारेचपरेचैववेदेअसीतिचस्थिते ९ एदोद्भ्यांचपरो
कारःपूर्वरूपतांनिश्चितं आपद्यतेतेस्मरसांवेदोसीतिनिदर्शनं १० इउवर्णौ
उदात्तौचयवौचप्राप्नुतस्तदा अनुदात्तपरेचैवयवाभ्यांनीचएवच स्वरितःक्षै
प्रसंज्ञःस्यात्वाज्यंवेन्त्र्यंबकंतथा देव्येतुसूनृतावैवबह्व्यान्वोद्रेचनिदर्शनं
११ ह्रस्वेकारोप्युदात्तश्चनीचेकारःपरस्तथा एकीभावेतयोर्जातःस्वारःप्रश्लि
ष्टसंज्ञिकः १२ अभीन्धतान्दिवीवापिस्रुचीवाभामभेवच एवंसर्वत्रविज्ञेयंवै
दिकैस्तुविचक्षणैः १३ उदात्तपूर्वःस्वरितोव्यंजनेनसमन्वितः तैरोव्यंजनसं
ज्ञःस्यात्स्वानभ्राजयथायया १४ इळेरंतेदितेचंद्रज्योतेमहिचविश्रुति स
रस्वतितवाग्नेचहव्यकाम्येगवेहरिः १५ उदात्तावग्रहाद्यत्रपरश्चस्वरितोभ्ति(?)

चेत् तैरोविरामंतंविद्यात्गोमत्प्रभेतिगोपतौ १६ स्वरयोरंतरेयत्रविवृत्तिर्यदि
दृश्यते तस्याःपरोयःस्वरितःपादवृत्तःसउच्यते १७ दात्रएधिचताअस्यत
वाऽउकऽउतेपिब कईन्द्रवाऽअसन्नेवंतेऽअस्येतिनिदर्शनं १८ उदात्तादिरु
दात्तांतोनीचोवग्रहएवच तथाभाव्यःसविज्ञेयःकंपनत्र[illegible]वदेद्ध्रुवं १९ त
नूनपात्तनूनप्त्रेतनूनपातमेवच अष्टौस्वराइमेप्रोक्ताःप्रातिशाख्यानुसारतः
२० [illegible]ताः स्वरितोप्यनुदात्तेनत्वेकीभावकृतेतदा स्वरितस्तुभवेत्त
त्रअत्वासस्त्यनदर्शनम् २१ एकीभावोप्युदात्तेनसउदात्तोभवेद्ध्रुवं मोषूणाश्रा
व्यएवेतिविख्यापश्चममेदिह २२ उदात्तादनुदात्तंचत्वक्षरंस्वरितंभवेत् इषेत्वा
वायवस्तन्नःस्वाहेतिचनिदर्शनम् २३ उदात्तात्स्वरितात्पूर्वःस्वरितश्चनिहन्यते

आघायेफलिनीर्याश्चभुवःस्वरितिदर्शनं ४ स्वरितादनुदात्तस्यप्रचितःस्या
दपिध्रुवं वाजेनश्चाप्रनोयज्ञव्युप्तकेशायदर्शनम् ५ उदात्तात्स्वरितात्पूर्वंनिहि
तप्रचयोनच स्यात्तःसूनुस्तथायोषाःकल्याण्यश्चेतिदर्शनं ६ नीचश्चेतिप
दात्तस्याप्रचितस्तत्तथैवसः अवग्रहात्परोयत्रचोदात्तेस्वरितेपरे ७ पदेदेव
गणाःप्राजापत्योविरुरुचुस्तथा तत्तभानेभिपित्वेचसेनान्यचनिदर्शनं ८
यदेकस्मिन्पदेजातेस्वारोचोदात्तमक्षरे तमेकंवर्जयित्वानुशेषंनिहितमक्षरं
९ वायवस्तूपरोब्रह्माधानेंद्रापूषणाहरिः अस्मद्युष्मस्याचादेशानोनो
मेमांचयुष्मदः १० आदेशानिहिताःस्युर्वैत्वावोवांतेतुनिश्चितं उचित्समस्मा
न्मर्याइमरोस्चित्स्महवाचके ११ घेत्येतेचानुदात्ताःस्युर्निपातायदिचेत्तर्हि विवे

२

शेतिपदंनीचंविचारार्थकमस्तिचेत् १२ अंत्याक्षरंत्रिमात्रंस्यात्तत्परस्यत्रि
मात्रता विचारार्थकमासीद्धेतयोश्चैवत्रिमात्रता १३ अंतोदात्तंतुपूर्वस्यात्परं
सर्वानुदात्तता लाजी३न्छाची३चप्रणवःसर्वोदात्ताभवंतिच १४ अंत्याक्षरं
त्रिमात्रंस्यात्सम्यग्ज्ञेयंतुवैदिके १५ बोधामेरोचनाकोहंपतेत्वंदिवएवच
महीपईत्वाईशानमेतारःपारदूस्पपि १६ एभ्यःपरोस्यशब्दस्यत्वाद्युदात्तो
भवेत्सदा पातंधियेषितांप्रत्नांयज्ञस्योदत्वएवच १७ मध्वःपिबतलोकश्च
होतःप्रदिशस्तस्तथा यजमानस्याजरासोहविषश्चपरेषुच १८ अंतोदात्तो
भवत्यस्यान्यत्रसर्वानुदात्तता १९ नाभिरस्यषळस्यतिगुहास्येतिनिदर्शनं
गर्भोभुवोमित्राह्वाह्वयथासर्वानुदात्तता २० अग्निपूर्वंषत्तेनेतिवैदत्सर्वो

नुदात्ततां एनश्चापापवाचीवसर्वोनीचश्चजायते २१ पदपूर्वमपादादावना
नार्थेचदृश्यते संबोधनंप्राप्नोतितंधुवंसर्वानुदात्ततां २२ कदाचिच्चमपूर्वंच
त्वाद्युदात्तोभवेद्ध्रुवं मृगवाचीकृष्णशब्दस्त्वाद्युदात्तोनसंशयः २३ परिमाणे
चर्मात्राचत्वाद्युदात्तोपिदक्षिणा निषद्यदत्तोसद्मश्चविश्वकर्मासदस्तथा
२४ इंद्रस्यपानुचैतेषुदक्षिनाद्युदात्ततां कर्णःस्तोमाद्रः क्लीबस्कंधोवी
र्येपिचादिरुत् २५ भद्रकर्णेभिःकर्णोनेमहस्तोधस्तएवेच एतशब्दो
वर्णवाचीआद्युदात्तोनसंशयः २६ सपोषोपोषेचाद्युदात्तस्त्वृशपइतिदर्श
नं अंतोदात्तश्चरायश्चपोषणभागमीक्षिषे २७ आद्युदात्तस्त्रिधाशब्दः
पर्योहितबद्धयोः सुहुतंचाद्युदात्तश्चभूतार्थस्यचवाचकः २८ पायुशब्दो

२

सूरोप्यंतोविज्ञास्तुजायते अस्त्वर्यमोर्वशीभ्यांतोदात्तस्त्वायुर्भवेद्ध्रुवं २९
उर्वश्यायुश्चार्यमायुरस्ति आयोरपिध्रुवं इंद्रसोमेंद्रपूर्वश्चस्वेतोदात्तोभवेद्ध्रु
वं ३० हिरुदात्तापवादोयमेषुपूषाग्निवायुषु यंत्रेशब्देशब्दयोगेतुरोहितश्च
तुकेवलः आद्युदात्तोभवेन्नित्यंवर्णवाचीतुनिश्चितं ३१ [illegible]
लक्षणं पदपूर्वमपादादौवर्तमानेयदास्तिचेत् अनानाधिकमाख्यातंच
देत्सर्वानुदात्तताम् ३ सत्येजित्वावयंस्यामप्रणुदानस्तथा भज गोपतोस्मा
नतावितष्णावद्रोसीतिचदर्शनं २ आख्यानपूर्वमाख्यातं प्रकृत्याभवतिध्रु
२ वं आमंत्रितांद्युदात्तात्तित्प्रकृत्याख्यातमेवच ३ अग्नेनयतथाहोतर्यजेति
चनिदर्शनं एकोत्तरादाद्युदात्तादामंत्रितपदादपि ४ प्रकृत्यास्यात्तदाख्यातं

क्वचित्सर्वानुदात्ततां आमंत्रितपदाभावेतदर्थोप्यवभासते ५ प्रकृत्याख्यात
मेवस्यात्प्रजाभ्यस्त्वेत्यचिस्थितं यच्छब्दात्परमाख्यातंप्राप्नोतिप्रकृतिस्वरं ६
सचसर्वविभक्त्यंतःप्रत्ययांतोपिगृह्यते यस्ययेनार्थसंबंधोदूरस्थस्यापित
स्यतत् ७ अर्थतोह्यसमर्थानामानंतर्यमकारणं अग्निंयमाहुर्मनवोय
थायंवापुरोजति ८ यदत्तिचतथाचान्येयतोजातोअरोचथाः हिशब्दात्स्व
रमाख्यातंप्रकृत्यास्यात्तुचोत्तरे ९ त्वंजानिष्टतथाहिस्थत्युशंतिहिपरेतथा
समुच्चयेद्वयोःपूर्वंप्रकृत्यास्यात्ततःपरं १० निहन्यतेद्वितीयंतुशमंचस्त्वो
निदर्शनं समनसःपरंचैवप्रकृत्यानुकरङ्वेत् ११ नेदित्यस्मान्निपाताच्च
प्रकृत्याख्यातमेवच समुच्चयेचकारोवाद्रष्टव्यंवाविचारणे १२ विनियोगेह

शब्दस्तुएवशब्दोवधारणे चवाहेवपदानांचयद्यनुच्चारणेसति १३ तेषांकथंचि
दर्थोपियदिनशब्दगम्यते तत्राख्यातंप्रकृत्यातुवेदभाष्येत्विदंस्थितं १४ मरु
तोवंदतेगाश्चज्योतिर्यच्छंतिदर्शनं शिवापयस्वतीचैवसुषदाचमधुमतीः १५
यत्तेनाधृष्टमोजस्वानुभ्राजस्वाञ्छुष्मिणीतथा भ्राजस्वान्भद्रवाच्यायवेद्या
मध्यायमस्थितः १६ स्वसादित्यश्चसोमेनेत्येतेषुचपरेषुच धनदारत्नधाभ्यां
चतास्युदात्तोभवेदसिः १७ एकोनविंशतिश्चासिराद्युदात्तोनसंशयः विंश
तेरुपसर्गाणांच्चाएकाक्षरंनव १८ आद्युदात्तादशैतेषामंतोदात्तस्त्वभीत्य
यं उपसर्गोनुदात्तःस्यादुपसर्गेपरेयदि १९ संप्रयाततथासंप्रच्यवध्वंचानि
दर्शनं आख्यातेचकृदंतेचउदात्तेचपरेस्थिते उपसर्गोनुदात्तस्यात्संभरं

सपिवानिव आम्रेडितेचोत्तरंस्यात्सर्वोनिचसन्तुनिश्चितं २५ उपोपेसंसमि
श्चवप्रप्राप्मिनिदर्शनं इतिआख्यातोपसर्गप्रकरणं चछयोः परयोः
शत्वंविसर्गस्यतुजायते वाजश्चप्रसवश्चेतिपंक्तिश्छंदस्सदर्शनं १ तथयोः
परयोःसत्वंविसर्गस्यतुजायते अंतस्तेचनमस्तेचदेवास्तानिचदर्शनं २
शषसेषुपरेष्वेवकखयोःपफयोरपि विसर्गस्तुप्रकृत्यास्यात्पक्षेद्वेःका
दिषुध्रुवं ३ मित्रःशंवरुणःशन्नोप्यदितिःषोळशोतिच देवोवःसवितावः
स्वःपक्षेस्युःशषसाःक्रमात् ४ नःकल्पंतांतथैवापितनःखनेमनिश्चि
तं याःफलिनीश्चयःपोतापक्षेत्वद्वौविसर्जनः ५ सद्व्यस्यविसर्गोपिव्यंज
नेचपरेस्थिते लुप्यतेसपितुश्चैवसनःसजायतेपिच ६ सकारात्तथयोरेव

विसर्गोलुप्यतेध्रुवं तद्विष्णुस्तवतेथस्त्वोवायवस्त्वेतिदर्शनं ७ पीवंशाद्वा
द्विसर्गोपितथोप्रवसनेपरे सद्व्यस्यविसर्गोपिलुप्यतेसोषधामयो ८ स्य
एषयोस्तुलोपःस्याद्व्यंजनेचपरेस्थिते स्यराध्यस्यवाजोच सैषतेचनिदर्श
नं ९ कंठ्यपूर्वेविसर्गस्यसत्वंभाव्युत्तरस्यच विसर्गस्यचषत्वंस्यात्अधि
कारण्यतःपरं १० इळायावरिवश्चेळोप्याविनिर्वसतिस्तथा एतस्वद्वपद
संबंधीसत्वंषत्वमनुक्रमात् ११ दिवाककुत्स्थिव्योश्चरायःसहसएवच ए
तयोश्चविसर्गस्यसत्वंस्यात्पोषपुत्रयोः १२ दिवस्पुत्रायसूर्यायदिवस्प
थ्यच्यचस्वंतौ दिवस्पृश्न्दिदिवस्पर्जन्यादपीतिनिदर्शनं १३ दिवःपृथि
व्यापर्योजश्चाग्निर्मूर्द्धादिवःककुत् रायस्पोषेणसंश्चैवसहसस्पुत्रएवच

१४ नमसश्चविसर्गश्चपरस्तान्नपदेपरे नमसस्पारमस्यापिचोदाहृयत्तम
सस्परि १५ रिषःस्परशात्तुरजसोध्रुवःपातोपरेस्थिते पाधातोर्ग्रहणंचात्र
रिषस्पातृनिदर्शनं १६ तपसःपृथिवीशाहेसत्वमप्यधनस्करे दिवोविभा
तितपसःपृथिव्यामधनस्कुरु १७ विसर्गस्यसषोस्यातांसमानेचपदेसति
भूयस्करश्चचक्षुष्पापथस्पथश्चदर्शनं १८ परुषात्तुविसर्गश्चसत्वमापद्यते
नच परेपरुषिशाहेचपरूषःपरुषस्परि १९ परिशाहेवसानस्तुकविःकर
त्कधिष्वपि परेषुचविसर्गस्यसत्वंषत्वंत्वनुक्रमात् २० ओषधयस्पाशेत्य
वपरुषस्परुषस्परि नेवस्यसस्करश्चैवपुनस्कधिवसुष्कविः २१ कृषेःसत्वं
कृधावेवकृषीस्कधिसुनिश्चितं सदोषोनमएतेषांकृतपितृपथेषुच २२

विसर्गस्यसकारश्चषकारश्चसदस्कृतम् तथैवद्योष्पितश्चैवनमस्पथइतिद्रु
वं २३ षष्ठ्यंतात्पतिशाहेचविसर्गःसत्वमाप्नुयात् वाचस्पतिंविश्वकर्मणूषं
णंब्रह्मणस्पतिं २४ भाविभ्यःसस्यषत्वंस्यात्समानेचपदेस्थिते सोषधा
मसुषावेवगोष्ठानपरमेष्ट्यपि २५ भाविभ्यश्चविसर्गेणव्यवधानेपिषोभवे
त् समानेचपदेचैवदुःषप्यंसुवएवहि २६ अनुस्वाराद्भाविपूर्वान्सस्यषत्वं
विधीयते नपूंष्यमेहवींष्याचहेयमन्यत्रवैदिकैः २७ सकारस्यचषत्वंस्या
न्नेःपरस्यचसीदतेः नेःपरस्यससादस्यनिषसादनिषीदतः २८ मोशाद्धाच्च
सुशाहस्यषत्वंमोषूणएवच उकाराद्व्ययात्सुश्चषत्वंचोषूणएवच २९ अ
भेःपरस्यषत्वंस्यात्सुशाहस्यत्वभीषुणः परेश्चसिंचतेःषत्वंपरिषिंचस्यभेरपि

३० सिंचतेरेवषत्वंस्यादभिषिंचामिज्ञायते व्यवधानेत्वकारेणाभ्यषिंचन्या
भिरेवच ३१ उपसर्गात्सस्यषत्वंतेविष्यामिचविष्यतु अतःपरंसस्यषत्वंपर
योस्तथयोष्टठौ ३२ हिशब्दात्सस्यषत्वंस्यात्मथयोःपरयोःसतोः थस्य
ठत्वंतुहिष्मातेत्वापोहिष्ठामयोभुवः ३३ द्यविशब्दात्सस्यषत्वंथकारेठाद्य
विष्ठच निसःसस्यचषत्वंस्यात्सरस्यतस्यटस्तथा ३४ ततक्षोनिष्टतक्षु
श्चनिसश्चस्यापतेस्तथा सधिरंसुश्चादितिश्चमाकिर्वेदारुरेवच ३५ एते
षांतुविसर्गस्यषत्वंटत्वंपरस्यतु सधिष्टवतथाश्रुष्टत्वादितिष्ठातथैवच ३६
माकिष्टेव्यथिरादध्वंहीदंदारुष्टेसुनिश्चितं वायोरग्नेर्विसर्गस्यषत्वमेका
क्षरेचटः ३७ वायुष्टेधिपतिश्चैवत्वमिष्टेधिपतिस्तथा सपरैकाक्षरेषत्वे

विसर्गस्यपरस्यढः ३८ बृहस्पतिष्ट्वासुम्नेचपतिष्ट्वासादयत्वपि पायुभिर्मा
तृभिश्चैववरूत्रीरर्चिभिस्तथा ३९ एतेषांतुविसर्गस्यषत्वंस्यात्तस्यटोभवेत्
वायुभिष्टुंमातृभिष्टुंवरूत्रीष्ट्वार्चिभिष्टुसु ४० पृतनायाःसहेःसस्यपृतना
षाट्स्यएवच अथनिषेधप्रकरणं अतिसूत्रंसुसस्याश्चबृहस्पतिसुन
स्यहि ऋतुस्थलांजिसक्थोनुसंतनोतुसुसंहृत्रं १ सुसमिद्धायाभिसत्वा
भिसंविशंतुचगोसनिः सुसलहरिणीःसीसासीसेनचदिविस्पृशं २ सी
संदिविस्पृशापत्नीसंयाजान्पशुसन्यपि प्रतिसदृङ्चहीसीश्चःप्रतिसद
क्षासस्तथैव ३ पृथिविचर्षणिीयासिशाकुन्युपरिवैदिवि एभ्यःपरस्यस
स्यैवषत्वंनस्यात्तुनिश्चयः ४ प्रकृत्योपरिसद्मश्चपृथिवीसंस्मिवच यासि द

सीदादिवसदंत्वेवचचर्षणीसहां ५ तथाशाकुनिसादेनपाठोऽन्योऽशुद्धए
वहि निरभिस्तिनिरिस्तेचनिस्त्र ऋ वसामयोरपि ६ अंतःपार्श्व्यवाजपति
वासएदिधिषुस्तथा अंतःपत्नीव्येनेनेषां विसर्गस्यसषोनहि ७ वासःपल्पू
लिमेकंचपरिवाजपातिःकविः प्राप्तस्यतुनिषेधःस्यात्तथैवदिधिषुःपतिः
८ अहःशब्दोविसर्गोपिरेफमापद्यतेपदे स्वल्पोदाहरणान्यत्रप्रयुक्ता
नियंथगौरवात् प्रातिशाख्येचद्रष्टव्यंसंदेहोयत्रजायते ९ इतिसत्वनिषे पल
धप्रकरणं उच्यंतेऽत्रतुऊर्ध्वंतुलोपभागमोतथैवच विकारश्चाथवर्णस्यमू
र्धन्यश्चपरस्यच १ स्वर्धूरोश्चविसर्गश्चरेफमापद्यतेयदा सांसहोःपर्ययोश्चै
वमूर्द्धन्यंतुपरस्यच २ स्वर्षामप्सांतुकाण्वस्यधूर्षाहाविनिजायते माध्यं
दिनीयधूर्षाहोतदभिप्रायकंविदं ३ दुरित्यस्यविसर्गस्याप्यूकारोदपरेस्थि

ते परस्यैवतुमूर्द्धन्यंदूळभोरथएवच ४ पुरोविसर्जनश्चोक्तंदकारेचपरेस्थिते
परस्यैवतुमूर्द्धन्यंपुरोडाशोहवींषिच ५ अनसःसस्यडत्वंचवाहशब्देपरेस्थि
ते अनड्वानथ्यनड्वाहमन्वारभामहेतथा ६ आघाशब्दात्तकारस्यटोदाघा
टएवच वनशब्दःसकारेणपताविवनस्पतिः ७ वनःशब्दःसदेशब्देरेफ
णव्यवधीयते वेटपरेचसदेशब्देनस्याल्लक्ष्यंवनर्षदः ८ ऋतावरीसकारे
णव्यवधानंपतौपरे यथासंख्येनवनस्पतेवरस्पायच ९ नद्बृहतोस्त
कारस्यलोपःस्यात्तुकरेपतौ व्यवधानंसकारेणनस्कारांश्चबृहस्पतिः १०
परिशब्दःकृतेशब्देषत्वेनव्यवधीयते मुशब्दश्चैवचेडेचशत्वेनव्यवधीयते ११
पारिष्कृतास्तुपूर्वस्यतुभेसुश्चंद्रसर्पिषः दुधुक्षन्पदसंबंधाधकारोदत्वमा
प्नुयात् १२ अथणत्वप्रकरणं ऋषरेभ्यःसमानेचपदेनस्यतुणो

भवेत् पितॄणांचनृणांपूष्णःपूर्णिचेतीतिनदर्शनं १ कवर्गेणपवर्गेणस्वरेणय
वहैरपि एतैर्व्यस्तैःसमस्तैश्चव्यवधानोपिज्ञायते २ नृमणाश्चपवित्रेणतथा
पुरीषवाहनैः कर्मणेवरुणाभ्यांचप्रवाहणश्चदर्शनं ३ इंद्रएणंनिषण्णा
यरक्षाणःपरिणीयते षुणासत्याषुणऽस्वर्णोस्तुरिणश्चसमिंद्रणः ४ प्र
णआपूर्ष्युरुष्याणःपरिणोरथवाहणं प्रोपसर्गाद्धिनोमेश्चणत्वंचप्रहि
णोमिवा ५ प्रोपसर्गान्नुदात्तेश्चनेनेनेस्यचणोभवेत् प्रणयप्रणयन्नुप्रे
णुदानःप्रणुदात्यपि ६ अभावेपिनिमित्तस्यएतेषामेवजायते नैवान्य
त्रैतिन्नियमात्पूपानोकिन्त्वन्नमनः ७ परिणःश्रीमणाश्चेतिणत्वंकाण
मतेपिच पदांतीयोनकारश्चप्रकृत्याजायतेपितॄन् ८ वाधऽनसोबभ्रुनी

चप्रकृत्याभवतिध्रुवं इंद्राग्नीचित्रभानोवार्त्रेघ्नदुःषध्यमेवच ९ ध्रुव
योनिर्ब्रह्मवनिरायस्पोषवनिस्तथा पुरोनुवाक्याश्चमंत्रं अवक्रंदेननालु
वा १० अथदीर्घप्रकरणं अर्चातिघ्नायुदात्तेचदीर्घोस्यात्तानुनिश्चि
तं संहितायांनीहारेणनीवारस्तनवग्रहे १ योजानुधारयामाचयजानोवा
नआतुनः गायतानरमोषूणोप्युरुष्याणस्तथैवच २क्षाणश्चसचस्वानो
यच्छानोजयतानरः मत्स्वधानःपिपृतानिर्नकारादौपदेपरे ३ यज्ञानश्चभवा
नश्चनकारादौपदेपरे योजेत्यादिचशाह्वानांदीर्घेनास्यात्तुनिश्चितं ४
सचावरूथवाज्यस्यपायुघेषुपदेषुच भवशाद्धस्तुदीर्घःस्यान्नान्यत्रभव
तिध्रुव ५ उकारोत्यक्तदीर्घःस्यात्सुशब्देचपरोस्थिते ऊषुणोषूषुणासत्या

नवान्यंत्रेोद्गुनिष्ठच ६ उदारिथसलक्ष्मायंत्रोचपनयसादय भवान्ताया
श्वइत्येनयकारेचापिदीर्घतां ७ भवनश्रृणुनेतावनिष्ठरक्षापिबाअपि म
कारेचपरेषण्णापदानांदीर्घताभवेत् ८ हाकारेचचकारेचलघशाह्रस्यदी
र्घता वृणीमहेचदेवाभ्यामवताच्चपरेषुच ९ वाजेआयाकुवेमापिअवाञ
यावृणीमहे अद्याचमृळयाप्येवंतयादेवानहोनरि १० तेपूषणोऽहिम
श्वेतिपदेष्वेतेषुदीर्घता अत्रशाह्रस्यचात्रानेत्रापूष्णोत्राऽहीतिच ११
नरःसप्तऋषीन्नास्तआदुर्नियुद्भिरेवच पदेष्वेतेषुदीर्घत्वंयत्रशाह्रस्यजा
यते १२ एवाथचक्ष्माह्लाचव्यंजनेचपरेस्थिते एतेषांदीर्घतामेवपादादि
गृह्यतेपिच १३ दीर्घताविघ्नशाह्रस्यासोत्रामण्यातुव्यंजने अधशाह्रस्य

दीर्घत्वंअधात्यनेअधापृथा अधशाह्रस्यदीर्घत्वंनस्यायत्मास्मवायुषु १४
पिबासुतस्यहिष्मातेवद्ध्यारयिमेवच श्रधीहवंचरासोमंश्रोतायावाणएव
वच १५ पिबासोमंचयुक्ष्वाहिनूरणेस्त्वामयोभुवः पाथादिवोवनेमातरु
हामास्वस्तयेपिच १६ विचृताबंधमवताहवेषुभृणुधीगिरः आच्याजा
नुनथाक्षामारेरिहत्वंतरामघः १७ अत्राहवीषिबोधामेचापोऽजनयथाच
नः शिक्षासखिभ्यऋध्यामानेनथाररिमाहिच १८ प्रब्रवामाघृतस्यापि
त्वंनृंगमयानमः येनासमक्त्वाजगंथापरस्याःसिंचतासुतं १९ रक्षानोअं
यजादेवान्तथावोयारथेनच विद्मादीचसरमायेनापावकेचक्षसा प्रचिकि
त्समाइष्टोचचकाजरसमेवच प्रेताजयतानरतासखायोभ्रूषणेस्तथा २ सु

स्यात्केत्व नुष्मसु॥ नकारो न विसंचतम णिप्रत्ययेपरे॥ मदित्त
मथाम धूत्तमानां वृत्रहन्नमं॥३०॥ निर्जग चान्नतम पि विका
रन्नैव सर्वदा॥ पद मध्ये मकारस्यानुस्वारो रेफ एव च॥ शत्रून
ताश्किंच धामंत्ते चिकित्वान्त्वं इत एव च॥ सम्मोमकार श्लेस्या
राज्ञ्योः परयोः सतोः॥ संम्राडित्तथा च सांम्राज्ये नाभीतिच
निदर्शनं॥ इति अनुस्वारागम प्र०७॥ अथाकारोपधस्यैव न
स्य यत्तु तु जायते॥ यकारस्य तु लोपः स्यादुघधारं अनं भवेत्॥
१ महां इन्द्र च स्वे वेतन्यो उप निदर्शनं॥ अश्वस्तूपर अध्या
ये नकारेन विकारतां २ स्वरेच परनेश्चेवल बानालभेते पिच॥

शिशुमारानालभतेप्येवं ज्ञेयं वैदिके॥ नकारस्य विकारेन
वेत्तु विति संक्रमे॥ स्वरेचपरतश्चैव वेत्पवानवनिश्चितं॥३॥
प्रातिशाख्येप्र सिद्धानि पदानि च बहूनि च॥ ग्रंथगौरवान्नै
हलिख्यते मनुष्या धुना॥४॥ अग्निद्धातान्त तु मतोपयस्या
नन्त एव च॥ देवानस्त्रेधता चैव पुष्मानुग्ने च दर्शनं॥५॥
मित्रान्मनुष्यान्तान्लोकानित्येषान्नस्य यो नच॥ उदि शब्दे
परे चैव मित्रानुदि निदर्शनम्॥६॥ भस्मान् शब्दस्य योनस्य
वामोतौ श्रपयानितो॥ गृहानुपस्ट हाने मि ब्र्वे स्वाहमेव
च॥७॥ मनुष्यानंतरिक्षंच नभस्वानाईशान्वृत्ति॥ स्वर्गान
पामनस्वाना भुः शान्तनुयंतथा॥८॥ एतानस्येन ग्ने विद्वा

नग्न एवचा॥ एतावान स्य वायव्यानारण्याश्च तथैव च॥ ९॥ एवं
नेस्मान रिष्टेभिः सपत्नानिंद्रमेव च॥ विरूपाना यातुधाना
नेस्छादेवः प्रतीति च॥ १०॥ तुथा नस्थान घोरा मो विकारोन स्याने
वहि॥ एतेषां तु पद्यनांच स्वरे च परतः स्थिते॥ ११॥ इति नकार
विकाराभावप्र० ॥ अथ हलसंधि॥ पदांते च मकारस्य यव
लाश्चानुनासिकाः॥ यवलेषु च संप्रेमि संवां तैश्लोकमेव च॥
स्पर्शेपि रे मकारस्य परस्पर्शोस्य पंचमः॥ याम्निषुंक्ष्विरिशांतैव
श्रतस्थ्रुतएव च॥ २॥ एवंत्रतच्च रिष्यामि कांक्षा कांण्डास्तथै
व च॥ इदम्पित्वर्भ्यस्त्व न्ने वित्वपाम्फ नेति दर्शनं॥ ३॥ नकार
स्त लकारे च लत्वमापद्यते ध्रुवं॥ नकारांतात्पदाच्चैव लकारे

च परस्थिते॥ श्राशास्त्येवनुकारश्च लकारमनुनासिकं॥ ४॥
त्रील्लोकाश्च तथा चास्मिंल्लोके चेति निदर्शनं॥ नकारांश्च
ऊकारस्येश्च नकाभ्यां व्यवधीयते॥ साहोपदे त्रीन्त्समुद्रास्त्र
ँस्तामश्वं वा भवेत्॥ ५॥ स्वरश्च कारे च परे चेनापि व्यवधीयते॥
संहितायां पदेष्वेवमान्त्स्कन्दो हो च्छावहमसि॥ ६॥ सहयस्याति
हायेष्यश्छकारे च परे स्थिते॥ व्यवधानं चकारे एतेपि नस्सु
सहैव हि॥ ७॥ यस्य छायामृतं यश्च सह छंदसश्च वच॥ ८॥ वि
राजत्वं निरास्त्वंतामवीवृधन् परिद्विषः॥ विश्वा आशा जय
श्चैव परिष्ठा ओषधीरसि॥ ९॥ आभाहि ते सुक्षितयो प्यैते षु च
परेषु च॥ चाप्य स्मांतं उक्ते षु च पदेषु च॥ १०॥ परः संभवम

थीञ्च पृथिवींशुक्रं रवञ्च ॥ पृथिव्याञ्च स्वरांतं स्यात् उक्तेषु च पदेषु च ॥
॥११॥ वृविभ्यावो ब्रह्म विश्वाहरी विश्वाजजानं च ॥ ते शफानान्तु
कं चेति चैतेषु च परेषु च ॥१२॥ हवोताभ्यामिमा शब्दः स्वरांतं स्याद्
पि ध्रुवं ॥ विस्रोते पिन आवेष्ठं भिषजाम्व बभ्रु यहे ॥ यादेवा भोम
क्रातश्च नो अच्छापि विमुंचन्तु ॥१३॥ नासत्या चेपरेष्वेषु स्वरांतस्ता
अपि ध्रुवं ॥ ता विस्रोतान आवो व्क्तं तानेता भिषजा तथा ॥ ता नो
अच्छ तथा ता विताना मध्वा त एव च ॥ तायादेवास्तथा ता नासत्या
ता बभ्रू चेति च ॥१५॥ साध्याशी दी स्वरांतं स्याद् हविष्य पि च दंपती ॥
साध्या हविर्ये दाशीदा दंपती वाममश्नुतः ॥१६॥ धिष्ण्या शब्दः स्व
रांतः स्याद्धरि वो युवमित्यपि ॥ धिष्ण्या शब्दो विसर्गांतो यकारे च

परे स्थिते ॥ विसर्गो लुप्यते यत्र रेफे च परतः स्थिते ॥ तस्मात् पूर्वेश्च हृ
स्वश्चेद् दीर्घमापद्यते ध्रुवं ॥१८॥ रक्तूरो ऽश्नोर धीरा यो नीरपाङ्क्षिभ्
स्तं ॥१८॥ यरलवा हकारेश्च वर्गाणामुत्तरास्त्रयः ॥ धिसज्ञिका
एते स्फवर्णा विंशा स्तेरवश्च ॥१९॥ विसर्गो भयरूपश्च रेफमाप्नो
त्येपरे ॥ अग्निरेफास्वरे गाग्नेस्तनू रसि निदर्शनं ॥२०॥ अग्नि
र्मासि चिनिर्वामममंतरे ग्नेन्व दर्शनं ॥ कंठ्यपूर्वो विसर्गश्च यमाप्नो
ति स्वरे परे ॥ यकारस्य तु लोपः स्याद् घकारो रिफित स्वनः ॥२१॥
यत्रं ऽञ्च घधीरिं हृ एकं तान आवो ह्नमित्यपि ॥ कंठ्य पूर्वो विसर्गश्च
लुप्यते घोषपरे तदा ॥ रिफितस्य विसर्गस्य लोपो न स्यात्तु घोषपरे ॥
२४ देवा यज्ञमयक्ष्मा माक्षामीते च पुनर्मनः ॥ पदांतीयस्तु वर्गश्च

चवस्यानुधोषपरे॥ गे च परे स्थिते॥ यथासंख्येन चाप्नोति चवर्गमपि
निश्चितं॥२५॥ तच्चक्षुरारात्त्विट्टे षस्सर्वज्ञगदेवच॥ आद्यच्छुंदश्च
यच्चैव यज्जायते निदर्शनं॥२५॥ पद्मंतीयस्तवर्गश्च शकारे च परे
स्थिते॥ आपद्यते चवर्गं च शस्य छत्वं विधीयते॥२६॥ स्पर्शात्स
र्वः शकारात्स्य छत्वं त्वापद्यते ध्रुवं॥ यथा स्वधावांश्छुकश्च त
च्छ्लक्ष्णश्छिषस्त॥२७॥ उच्छ्रापयादधा प्रत्यांत च्छके यनि
दर्शनं॥२७॥ उदः परस्य स्तम्भातेः सस्य लोपस्तु जायते॥२८॥ अ
पंचमस्पर्शस्य घोसंज्ञे च स्वरेपरे॥ तस्य तृतीयवर्गः स्यादुदे
नमुत्तरान्नय॥ यज्ञामे च यद्भीसि मुशद्भिरेव च॥२९॥ अपंचम
स्य पर्शस्य स्यात्स्ववर्गीयपंचमः॥ परे स्पर्शे पंचमे च वाक्यात्या

वण्महां स्तथा॥३०॥ तन्मित्रस्य च यन्मे च तन्मे चेति निदर्शनं॥३०॥ तृती
यभावमापन्नात्स्पर्शाच्चापंचमादपि॥ हकारस्य तु पूर्वस्य स्पर्शस्य स्या
च्चतुर्थकः॥३१॥ उद्धर्षयत थाचैव मरुद्भ्यानि वाग्घुतः॥ ॥इति हल्
संधिः॥ अकारोपधसर्गश्च सर्वो विसर्गो बिन्दो कारे घोषपरे स्थिते॥ ओ
त्वमापद्यते नित्यं स्वरे चैव परे स्थिते नित्यं रिफितस्य न जायते॥ देवो वो
ग्रेयुवो अग्रे देवो अग्नि निदर्शनं॥१॥ एषशब्दो हकारे च स विसर्गेव
चोपधा॥ ओत्वमापद्यते नित्यं एषो ह देव एव च॥२॥ स्वरे त्वयं विस
र्गोऽपि स्वोत्वमापद्यते रहो॥ अहः शब्दविसर्गोऽपि रात्रिशब्दपरे स्थि
ते॥ स्याद्रेफणा अहोरात्रे अहोरात्रास्त एव च॥३॥ युवर्गयोर्यवौ स्या
तां असवर्णे स्वरे परे॥ त्र्यंबकश्च वाद्ध्वंगो त्विंद्रेति च निदर्शनं॥४॥

एओ ऐऔ चंच त्यारो त्वयवा याव् एवच ॥ आपद्यंते क्रमादेव स्वरे चपर
तः स्थिते ॥५॥ इ ङेंगहि गइशो चएता गाउ न तावुभो ॥ पदांत योस्त
यवयो लोपः स्यात्तु स्वरे स्थिते । परे ॥६॥ असाविस्य स्य वस्यापि लोपो
नस्यात्स्वरे परे ॥ यो सावसौ त्वसावेहि लोपः स्यान्न त्विरो परे ॥७॥
कंठ्यस्वरो ऋकारे च ह्रस्वमापद्यते ध्रुवं ॥८॥ विश्व कर्म ऋषिः स्वाह
ऋषभं च निदर्शनं ॥ अकारश्च उकारश्च उकारश्च स्वरे परे ॥ सवर्णे
दीर्घमुभयोः स्थाने त्वापद्यते ध्रुवं ॥१॥ त्वारागाभ्यश्च विहीमिद्रो
दूर्जेपं तु निदर्शनं ॥२॥ कंठ्यात्परइ वर्णे चाप्युभयोः स्थान एव च ।
एकारो जायते तत्र वरुणेहेति दर्शनं ॥३॥ कंठ्यात्पर उकारे चा
प्योकारमुभयोरपि ॥ इहोर्ज्जमोत वीरांश्च स्वाहोर्वितिनिदर्शनं ।

२६

अवर्णात्पर एकारे ओकारे चोभयोरपि ॥ क्रमाद्भवति चैकारो
प्यौकारः ऐतु त्वम् लः ॥ अभ्येति च तथैन्द्रायै इम्मापो म्नोषधीरपि ॥
इंद्रौज स्व तथाप्रोक्षन् पुरूपं च निदर्शनं ॥६॥ अपां सेमन्तथोप्र
समुद्रस्येनेरच ॥ समंत्रोप्रश्च परयोरुभयोः स्थान एव च ॥ प
ररूपं भवेत्तत्र पूर्वस्यैवतु बाधकं ॥७॥ अवर्णात्तास्पदादे जसो
स्कपरयोरपि ॥ उभयोः पररूपं स्यात् नित्यं प्रथम शाखिनां ॥
अवर्णात्तु परे ऊत्थां उभयोः स्थान एव च ॥ ओत्वं तु जायते नि
त्यं षष्ठौहीति निदर्शनं ॥१०॥ अपकात्तु ऋकारे च उभयोरा
रपि ध्रुवं ॥ आर्त्यै तथा जरायां तु आर्पा न्ऋयो निदर्शनं ॥११
एहो ग्रांच परो ऽकार पूर्वरूपं यजुष्वपि ॥ ऋक्षु प्रसृलि भावश्च

आरे अस्मे च वृष्टण्वत्ते ॥ ते अस्मत्तु त्रयो अस्य हस्ता सो अस्य
दर्शनं ॥ १९ ॥ का ध्रुवा सदनोती च होता राप्टथिवी च स्वधा ॥
प्रतिमाज्याइतिवेते प्रकृत्या स्फुर पि ध्रुवं ॥ २० ॥ ईचासदन्न
कुर्मण्यामी द्वे चोत तथैव च ॥ अवस्ताद स्तिचेयं सैचे
त्यते च पि परे ध्रुव ॥ २१ ॥ उकारांतं द्विवचनं ईकारांत तथैव
च ॥ एकारांतं द्विवचनं प्रगृह्यं स्यात् पि ध्रुवं ॥ २२ ॥ ओकार
श्च पदांते च वर्त्तमानो स्ति चेद्यदा ॥ तदा प्रगृह्य संज्ञः स्या
त्से पि चेदन वग्रहः ॥ २३ ॥ एकवर्णपदं चेदा प्टक्त संज्ञं भवे
ध्रुवं ॥ १ ॥ उकारो प्टक्त संज्ञश्च त्वे अस्मे च च मू अमी ॥ एषां
प्रगृह्य संज्ञा स्यान्मे उदात्तं तथैव च ॥ २४ ॥ प्रगृह्यं च पदं य

च प्रकृत्या स्यात् स्वरे परे ॥ इंद्राग्नी आगतं स्वर्धे अन्या न्यामे अहंत
व ॥ २५ ॥ रोदसी च इमे शब्दे प्रकृत्या नैव जायते ॥ १ ॥ अस्य शौ चेप
रोप्टक्तः प्रकृत्यो कारएव च ॥ २६ ॥ एतो परे कुतश्चैव प्रकृत्या जा
यते सदा ॥ ओकारश्च पदांतीयः प्रकृत्या स्यादितो परे ॥ २७ ॥ वि
श्यत्त इव शब्दे च प्रकृत्या वेष्टने सदा ॥ ९७ ॥ इति स्वरसंधिः ॥
स्वरात्परश्च संयोगस्तस्यादेस्तु द्विरुच्यते ॥ रेफात्परं हकारा
च्च व्यंजनं तु द्विरुच्यते ॥ १ ॥ तज्जुष स्वयविश्वये ति तथा शोचा
यविश्वयच ॥ मुग्धुर्दुश्च्यवनो ज्या च मर्त्येष्ठा येन संयुत्ता ॥ २ ॥
उपास्थितं से ति कारं केवलं तु परं स्थितं ॥ तत्स्थितो पास्थि

Acc No 33169

तन्त्रा नाम त्रयो भेआहसंहिते ॥३॥ इति शाब्दायश्चचचाभवे
स्परं ॥ इतेः परस्परं नैस्य विकाशादिने जायते ॥४॥ प्रग्रत्यंचापि
चर्चा यामिनाध्ययधीयते ॥ द्वे इति द्वे चशीर्षे वधुरूबाहू अमी
इति ॥ त्वेइति त्ये च मृअस्मे इत्यस्मे च निदर्शनं ॥५॥ पुनः स्वरंतः
सवितश्चेतिनाध्ययधीयते ॥ संहितायामिमेशाब्दा दृश्यंते रे
फवर्जिताः ॥६॥ द्वंद्वानि द्विवचनांतानि तत्र नस्याद्वग्रहः ॥ द्व
र्वपदं हलं तं चे घहनस्यात्तदेवसः ॥७॥ इंद्राग्नी इंद्रावायू च इंद्रा
बृहस्पती तथा ॥ इंद्राग्नी इंद्रावायू चउधु स्पसीषिधाति च ॥ उस
रः प्रावचेमिश्च सासवा सुपुवे तथा ॥८॥ बृहस्पती त्रेष्ठभंच
त्वेहोराव्येचवाधृतै ॥ आसीदषदं चनेषादं शमीष्वायामरंतिच ॥

Acc No 33169
२८